

**FUZULİ’NİN LEYLA VE MECNUN MESNEVİSİNDE İNANÇLAR VE
GELENEKLER**

Recai KIZILTUNÇ*

ÖZET

Fuzuli, dünya güzelliklerinin, gerçekte İlahi güzelliklerin birer yansıması olduğu ve bir varlığa duyulan sevginin aslında o varlıkta bulunan İlahi unsura olduğunu kabul eden tasavvuf doktrininin temsilcisidir. Diğer taraftan inanç sisteminin, sosyal yaşamın önemli bir parçası olduğunu da kabul eden bir kişiliktir. Bu bütünlük içerisinde şair, kendine has üslubuyla beşeri bir aşkı, tasavvuf yolunu tutarak, İlahi hedefe ulaştırmıştır.

ABSTRACT

Fuzuli is the representative of the philosophical doctrine which assumes that worldly beauties are in fact reflections of the divine beauty and that love of someone or something is in fact love of the divine elements in them. On the other hand, he is a person who believes the religious (pious) life or belief systems to be a significant part of social life. Fuzuli thus managed to reach his divine aim following a mystical method peculiar to himself.

GİRİŞ

Fuzuli, dünyadaki güzelliklerin aslında İlahi güzelliğin bir yansıması olduğu ve bir kişiye duyulan aşkın gerçekte o kişide bulunan İlahi unsura olduğunu kabul eden, Kur’an ve sünneti, peygamber gibi yaşamayı amaçlayan tasavvuf doktrininin temsilcisidir. Dolayısıyla şairin eserlerinde Kur’an, sünnet, hadisler ve kıssalar yoğun olarak işlenmiştir. İyi bir aşk şairi olan Fuzuli’de aşk ise alelade bir eğlencenin ötesinde, bütün benliğini feda ettiği İlahi bir tutkudur. Şiirlerinde görülen aşık tipleri, gerçek ve nihai muhatap olan Allah’ı arayan “mecnun”lardır.

İyi bir İslamî terbiye aldığı görülen Fuzulî’ye göre şiir “...insanlığı yücelten amaçlar doğrultusunda veya insani değerleri koruma gayesi dışında, sadece nefsanî duyguların, egoistçe arzuların tatmini yolunda kullanılırsa çok tehlikelidir ve bu yolda şiir yazan şairler sonunda hüsrana uğrayacaklardır. Olumsuz gayeler dahilinde değil

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi

de iman ve salih amel doğrultusunda şiir yazarlar bu kötü akibete yuvarlanmaktan kurtulmuşlar ve hatta amaçlarına nail olmuşlardır.¹

Görüldüğü üzere şair, insanlığı yücelten veya insani değerleri amaçlayan; iman ve salih ameli gaye edinen şiirler peşindedir. Ancak buna çalışırken de asla kuru ve yavan bir didaktikliğe düşmemiştir.

Fuzuli, önce okuyup sonra düşünerek yazan şairlerdendir. Eserlerindeki manevi unsurların çoğu, Kur'an'dan gelmektedir. Bir ayet veya İslami esas, ona başka bir ayeti çağrıştırmakta; böylece sanatlar ve mazmunlar çerçevesinde bu zincir uzayıp gitmektedir. Eserlerinde, fani alemde baki aleme yol alan bir seyir izlemektedir. *"Fuzuli, sonradan meydana gelmiş olan âlem ile bâkî olan arasındaki alakayı dile getirirken, zıtlar üzerinde kuvvetle durmuş, sebep-netice ilişkisine bir mantık düzeni içinde değinmiş, fena ve beka ile ilgili ayet meallerine yönelmiş, fakat bunları açıkça belirtmek yerine, sanat yolunu seçmiş, alemde gördüğü canlı varlıkları hakiki görünümüne uyduğu için onlara yakıştırılmış tasavvufi remizler içinde tanıtmış ve bu remizler çerçevesinde, İslami esaslarla ispatı ortaya koyarken, orjinal tarzda sanatlar gerçekleştirmiştir."²*

Eserlerinden yola çıkarak, dünya ve onun nimetleri karşısındaki tutumuna baktığımızda, dünyanın mal-mülk, altın-gümüş ve evlat gibi fani zinetlerine fazla değer vermediğini görürüz. Şair bu dünyayı bir "cife" yani leş olarak görür ve her tasavvuf erbabı gibi onun elemelerine, sevinçlerine, felaketlerine önem vermez; hatta fakirlikle iftihar eder. Ancak buradaki fakirlik "fakr-ı manevi" yani dünya nimetlerine kıymet vermemekle ilgili bir durumdur.³

Leyla ve Mecnun mesnevisi, her ne kadar, bireysel hayatla ilgili olan aşkı konu edinse de hayatın her safhasına tesir eden dinin etkisindedir. Hem Fuzuli'nin almış olduğu eğitim ve yetişme tarzı hem de dönemin sosyal ve kültürel şartları, böyle bir eserin ortaya çıkmasında, çok önemli etkenler konumundadır. Zira bu eser-XIII. asırdan itibaren-tevhid, aşk ve marifet kavramları üzerinde şekillenmeye başlayan İslami edebiyatın olgun bir sentezi konumundadır.

Çalışmamız Dini İnançlar, Ölüyle İlgili Adetler ve Batıl İnançlar olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Dini İnançlar başlığında Tarikat ve Tasavvuf, Kader, Sadaka ve Zekat, Hac, Kutsal geceler, Kabir Ziyareti, Türbelere Adak Adama, İçki ve Kadına Düşkünlüğün Kötülüğü ve Hızır alt başlıkları bulunmaktadır. Ölü İle İlgili Adetler kısmında Ölüye Saygı, Ölü Gömme Merasimleri, Matem ve Vasiyet alt

¹ M. Nur Doğan: Fuzuli'nin Poetikası, Kitabevi, İstanbul, Kasım 1997, s. 16.

² A. Necla Pekolcay: Fuzuli Kitabı, *Fuzulinin Şiirlerinde Manevi Unsurlar*, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Bşk. Yay., İstanbul 1996, s. 141.

³ Abdülkadir Karahan: Fuzuli-Muhibi, Hayatı ve Şahsiyeti, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995, s. 179.

başlıkları bulunmaktadır. Son ana başlık olan Batıl İnançlar kısmında ise tıp dışında baş vurulan Hasta Tadavisi, Astroloji ve Astronomi, Cinler ile ilgili tespitler bulunmaktadır.

Çalışmamızda, temel kaynak olarak, Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan'ın, 1996 yılında yayımladığı *Fuzûlî-Leyla ve Mecnûn* adlı eseri kullanılmıştır. Dolayısıyla incelemede kullandığımız beyitlerin sonlarındaki numaralar, adı geçen eserdeki beyit numaralarıdır.

A- Dini İnançlar

1- Tarikat ve Tasavvuf

Tarikatın kelime anlamı yol, metot, usül demektir.⁴ İstilah anlamı, Allah'a ulaşmak için tutulan tasavvuf yolu.⁵ Sufilerce, dinin dış yüzü olan, kaide ve kurallarının bir bütünü olan şeriattan, iç yüzü olan hakikate varmada kullanılan manevi yoldur. Burada bir öğretici (mürşid) bir de öğrenen (mürid) vardır. Mürid, Allah'a ulaşma konusunda daha deneyimli, bilgili, gün görmüş bir mürşid nezaretinde, farz ve vaciplerin ötesinde birtakım nafile ibadetlere ağırlık verir. Bu şekilde mürid kötülüklerden arınarak ahlakını güzelleştirir, dünyayı arkasına alarak hakikate ulaşır.

Arapça, görmek anlamına kullanılan "rü'yet" kavramı, Allah'ı görmeyi ifade eder. Hz. Ali'nin "görmediğim Allah'a ibadet etmem"⁶ sözü, tam anlamıyla bu kavramı anlatmaktadır. Yani insan, eşya ve tabiata bakınca Yaraticıyı farketmeli ve onun yüceliği karşısında secdeye kapanmalıdır. Bu görüş, hayvani veya beşeri kalpe değil, kalp gözüyle olur.

Fuzuli, hakikat avcısıdır; hakikat arzusuyla mecaz yolunu tutup hikaye söylemek bahanesiyle hakikat sınırlarını açıklar. Yaraticının sıfatlarını, Leyla vasıtasıyla söyler ve Mecnun'un diliyle de Yaraticısına olan ihtiyacını ortaya koyarak yalvarır;

Dutsam taleb-i hakikate râh-ı mecâz
Efsâne bahanesiyle arz etsem râz

Leyli sebebiyle vasfun etsem âğâz
Mecnûn dili ile etsem izhâr-ı niyâz⁷

⁴ Ethem Cebecioğlu: Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber, Ankara, Ekim 1997, s. 687.

⁵ İskander Pala: Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ, Ankara (tarihsiz), s. 477.

⁶ Ethem Cebecioğlu, age, s. 601.

⁷ M. Nur Doğan: Fuzuli Leyla ve Mecnun, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996, s. XVI.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Fuzuli, bir kıssayı edebi bir dille, sadece sanat gücünü gösterme maksadıyla yazmayı düşünmemiş; mecazi aşktan hakiki aşka geçişi ve hakiki aşkla ilgili bazı sırları da anlatmayı amaçlamıştır.

Fuzuli'ye göre tabiat ve onun içindekiler, birer ibret levhasıdır. Dünyayı "cife" şeklinde görüp onun elemine, tasanına, sevincine kulak asmayanlar, aynı zamanda bunlardaki ibretlerden de haberdardırlar. Mecazdan hakikate uzayan yolda, her varlıktan alınacak ibretler vardır. Fuzuli de bu ibretlerin farkında olan biri olarak Leyla'daki görünen güzelliğin ötesinde, aslında Yaratıcının yüce kudretini sezinlemekte ve ona olan hayranlığını, Mecnun'un ağzından haykırmaktadır.

Dünya, mihnet ve dert ülkesi; dertli insan (Mecnun) da bu ülkenin sultanıdır. Aslında insan, özünde, dünya kirlerinden uzak, duru bir varlıktır;

Şâhensâh-i mülk-i mihnet ü derd
Ya'ni Mecnûn-i derd-perverd (2787)

Bir pâk idi kim bu arsa-i hâk
Anun kimi görmemişti bir pâk (2788)

İnsanın özüne yakışan, Allah'a yakınlık sarayıdır ve ona saygı göstermek, ruhlara farz kılınmıştır. Çünkü insan, bütün varlıklar içerisinde en yüce olanıdır;

Ma'mûre-i kurb-i Hak makâmı
Ervâha farîza ihtirâmı (2789)

Zaten insan, tabiatı neyse sonunda ona yönelir. Mecnun da insanlardan kaçıp kendini vahşi hayatın içine atmıştır. Aslında Mecnun, insanlardan değil; onların kötülüklerinden, şerlerinden kaçmıştır. Tabiattaki vahşi hayvanlar, görünüşlerinin aksine; meleklerin, vahşi hayvan kılığına girmiş halleridir;

Çün nefret-i şerr-i nesl-i Adem
Kıldı ana vehşeti müselleme (2790)

Her vahş donında bir firîşte
Yâr oldu ol âdemî-sirişte (2791)

Zâhirde refîki vahş ile tayr
Bâtında melâik ile hemseyr (2792)

Şair bundan sonra Mecnun'un son halini tasvir ederken aynı zamanda da masivayı terk edip vahdete ulaşmış insanın portresini çizmektedir ; kemale ermiş insanın görünüşle bir ilgisi yoktur. Kendisini başkalarına beğendirmek gibi bir endişe taşımaz. Dolayısıyla elbise sıkıntısından kurtulmuştur. Ayrıca ne sıcak endişesi ne de soğuk derdi çeker ;

Kılmışdı kemâl-i i'tidâli
Kisvet eleminden anı hâli (2793)

Çekmezdi cihânda ol cihân-gerd
Endîşe-i germ ü gussâ-i serd (2794)

Kamil insan, dünyayı arkasına almış insandır. Yani dünyanın gerçek değerini anlamış ve varını yok yerine saymıştır. Artık o, tevhid ehlinin yolunu tutmuş, dünyaya ait fani olan ne varsa hepsinden elini ayağını çekerek Allah'a yönelişin zirvesine ulaşmıştır;

Bilmişdi cihânun i'tibârın
Yoh yerine saymış idi varın (2795)

Dutmuşdı tarîk-i ehl-i tevhîd
Bulmuşdı kemâl-i terk ü tecrîd (2796)

Tasavvufta az yemek, az uyumak, az konuşmak bir marifettir. Bunları başaran kamil ruh, dünya kirlerinden arınarak, adeta nur halini alır ve beşeriyetin ötesinde hakikati daha iyi kavrar duruma gelir. Böylece de manevi saflık kazanıp, mecazda hakikate geçmiş olur;

Olmışdı vücūd-i pâki bir nūr
Alâyiş-i ekl ü şürbden dūr (2797)

Tahsîl kılup safâ-yı sîret
Görmüşdi mecâzdan hakîkat (2798)

Vahdete ulaşan insan, artık eşyaya asla itibar etmez; görünüşün ötesinde, yapan ustaya odaklanır; yani nakıştan murad, nakkaş (Allah) olur;

A'yâna yoh idi i'tibârı
Nakkâş idi nakşdan murâdı (2799)

Fuzuli Mecnun'un şahsında "insân-ı kâmil" in özelliklerini sıraladıktan sonra olgun insanı üç özelliğe özetliyor: Ses güzelliği, zeka ve yüz güzelliğidir;

Avâzı vü zihni vü cemâli
Kılmışdı mukayyed ehl-i hâli (2807)

Kim olsa bu üç kemâle kâbil
Demek olur ana zât-ı kâmil (2808)

Şairin bahsini ettiği ses güzelliğinden kasıt, insanlara hakikati anlatırken tatlı ve akıcı bir üslup; zekadan kasıt, nükteli sözlerin ince manalarına vakıf olma; güzel yüzden kasıt ise vahdeti temsil eden çehrenin, dünya kirlerinden arı ve uzak olmasıdır.

Fuzuli, dünya görüşünü Mecnun'un dilinden bir gazel söyleyerek son şekliyle ortaya koyar. Buradaki bakış açısı, aynı zamanda dünyanın faniliğini iyi anlamış ve hakikat sırlarına vakıf olmuş "insân-ı kâmil" in de portresidir. Buna göre dünyadan arınmış kalp, cihan sarayını, gerçekte viran bilir. Esas lezzet, bu virane içinde gizlidir. Bunu da ancak arifler anlar. Geçek suret-perestler veya maddeciler, taklit ile kendilerini alim zannederler; oysa ki hakikat aleminde bunlar, dünyanın cahilleridir;

Biz cihân ma'müresin ma'nîde vîrân bilmişüz
Afiyet gencin bu vîrân içre pinhan bilmişüz (2810)

Gör özin dâñâ bilür taklîd ile sûret-perest
Alemlî tahkîkde biz anı nâdân bilmişüz (2811)

Tasavvufta iki türlü şarap vardır: biri maddi, alkol içeren ve içilmesi dinen yasak olan içki ki bu, içince insanı sarhoş eder. Diğeri ise aşk şarabıdır; Allah'ı sevmekten kaynaklanan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan bir tür mestlik ve melankoli halidir. Esas marifet de içmeden sarhoş olmaktır. Ancak her ikisinde de ortak bazı noktalar vardır. Bunlardan biri, her iki sarhoşluk halinde de dış dünyadan ilginin kesilmesi söz konusudur.⁸ Fuzuli'ye göre dünya şarabı içenler, bunu rahatlık içkisi sanırlar; ancak zamanın hakimi olan kamil insan ise onu kan bilip dökmüştür;

Bihaberler şerbet-i râhat bilürler bâdeni
Biz hakîm-i vaktüz anı tökmüşüz kan bilmişüz (2812)

⁸ Ethem Cebecioğlu, age, s. 660.

Alem mülkü, kimseye vefa eylemez; çünkü bu dünya Süleyman'a bile kalmamıştır;

Bilmişüz kim mülk-i âlem kimseye kılmaz vefâ
Ol zamandan kim anı mülk-i Süleymân bilmişüz (2813)

Meyhanenin dışarıdaki kasvetli, bohem havasının aksine tasavvuf ehli açısından farklı bir havası vardır. Tasavvufta meyhane, kulun aşk ve şevkle Rabbine münacaat yeridir. Dolayısıyla mescitle tenasüplü olarak çeşitli imajlara ve söz oyunlarına vesile olmuştur. Fuzuli kendi hayatını iki mısradan, iki ayrı devreye ayırarak, olgunlaşmadan önce mescitle meyhanenin ayrı ayrı mekanlar olduğunu zannettiğini; ancak daha sonra her ikisinin de aslında aynı mekanlar olduğunu düşünmektedir;

Ayrı bilmişsen Fuzûli mescidi meyhânedan
Sehv imiş ol kim seni biz ehl-i irfân bilmişüz (2814)

a- Rüya

Tasavvufta üç türlü rüya vardır: İlahî, melekî ve şeytanî rüya. Görülen her rüya, görenin içini yansıtan bir ayna hükmündedir. Rüya, sadece şeyhe veya tabir edene anlatılır. Doğrusu, rüyaya değer vermemektir. Ancak müridler, çoluk çocuk hükmünde olduğundan rüya gibi metafizik olaylara gereğinden fazla değer verirler. Onların bu yönünü ıslah etmek için şeyhler, “Rüyayı bırak, rü’yete bak” şeklinde tavsiyede bulunurlar. Rüyada efdal olan salih rüyadır. Bu da son derece az görülür; ancak ruhunu kirlerden arındıran nefislerin görebileceği rüyalarlardır. Şeytani rüyalar, genellikle korkutucu şekilde gerçekleşirler; bunlar tabir olunmaz ve şerrinden Allah’a sığınılır.⁹ İlahi rüyalar, genellikle, peygamberler gibi seçilmiş insanlara has bir özelliktir. Peygamberimize de ilk vahyin, rüya halinde geldiği, İslam tarihlerinde nakledilmektedir.

Şark klasiklerinde rüya önemli bir motiftir. Gündelik hayatta yaşanan karmaşaların, uyurken bilinç altındaki yansımaları bir kenara bırakılacak olursa, rüya bir çeşit boyut değiştirmedir; ruhların, yaşadığımız üç boyutlu mekandan ayrılıp başka bir boyutta buluşmasıdır. Rüya ile ilgili birçok menkıbe ve kıssalar, edebi eserlere de konu olmuş; klasik şiirde de değişik imajlara imkan sağlamışlardır.

Kur’an’da geçen Yusuf kıssasında, Hz. Yusuf kardeşleriyle henüz yola çıkmadan babası Hz. Yakup, oğlunun başına kötü haller geleceğini rüyasında görmüştür. Yine Hz. Yusuf, Mısır sarayında, sultanın gördüğü rüyayı tabir ederek,

⁹ Ethem Cebecioğlu, age, s. 660-661.

olabilecek felaketi önceden tahmin etmiştir. Türk tarihinde de Osman Gazi'nin gördüğü rüyayı Şeyh Edebalî'ye anlatması ve bu rüyada tabir edilen Osman Gazi'nin, Şeyh Edebalî'nin kızını alacağı ve çok büyük bir devlet olacağını haber verilmesi hikayesi meşhurdur.

İnanışa göre, yarı uykulu ve yarı uyanık halde bir takım metafizik olayların cereyan ettiği "Bejne'n-nevmi ve'l-yakaza"¹⁰ hali vardır ki bu halde, ermiş ve şehit olanların, dünyadakilerle konuştuğu vakiadır.

Zeyd, bir gün koşarak gelip Mecnun'a, Leyla'nın ölüm haberini verir. Bunu duyan Mecnun, bir anda kendinden geçer; inlemesi yeri göğü yıkar ve oracıkta yığılıp kalır. Uyandığında Zeyd'i yanına alıp Leyla'nın mezarına koşar ve mezara sarılır. Allah'a yalvararak artık dünyada yapacak bir şeyinin kalmadığını ve kendisinin de canını almasını niyaz eder. Duası kabul olur ve Leyla'nın mezarı başında, ruhunu teslim eder. Bu hali görenler çok üzülmürler ve hasta bedenini yıkayıp, aynı mezara, yani Leyla'nın koynuna koyarlar. Kadim dostları Zeyd ise büyük bir sadakat örneği gösterip mezarın yanı başından ayrılmaz ve gece gündüz onların yasını tutar. Aynı zamanda da orasını şenlendirmeye çalışır. Yine bir gün Zeyd, mezara dayanmış uyurken bir rüya görür; rüyasında, bir bahçe içerisinde iki ay parçası görür;

Hâb içre görindi ol figâra
Bir bağda iki mâh-pâre (3021)

Gördüğü kişilerin yüzlerinde, zevkten bir nur vardır; ne gam korkusundan ne de keder sıkıntısından bir iz vardır. Düşmanların saldırılarından, tecavüzlerinden uzak neşe ve sevinç içerisinde hoşça vakit geçirmektedirler. Her ay yüzlüye bin melek yapılı hizmetçiler, büyük bir samimiyetle hizmet etmektedirler;

Ruhsârlarında zevkden nür
Bîm-i gam ü derd-i gussâdan dūr (3022)

Hoş-vakt ü neşâtmend ü dil-şâd
Ağyâr taarruzından âzâd (3023)

Her mehveşe min ferîşte-sûret
İhlâs ile olmuş ehl-i hizmet (3024)

¹⁰ "uyku ile uyanıklık arasında", Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, "yakaza" mad., Aydın Kitabevi, Ankara, 1996, s. 1155.

Bunun üzerine Zeyd, bu ay yüzlü, yüksek dereceli sultanların kimler olduğunu ve bu yüce bahçenin hangi bahçe olduğunu ve bu nazlı topluluğun kimler olduğunu sorar;

Sordı ki bunlar ne mâhlardur
Ne rütbelü pâdişâhlardur (3025)

Bu ravza ne ravza-i berindür
Bu kavm ne kavm-i nâzenindür (3026)

Zeyd'in sorularına, oradakiler şu cevabı verirler: burası Rıdvân cennetidir. Bu mübarek topluluk ise huriler ve gılmanlardır. İki ay yüzlü güzele gelince; onlar da Leyla ile Mecnun'dur. Bu iki ulvi insan, aşk vadisine tertemiz girip bu temizlikte toprağa karıştıklarında, konakları Rıdvân cenneti; hizmetçileri de huri ve gılmanlardır. Çünkü onlar, dünyada iken kazaya rıza gösterip buraları hak etmişlerdir;

Budur dediler riyâz-ı Rıdvân
Bu kavm-i hüceste hür u gilmân (3027)

Bu iki meh-i hüceste-ruhsâr
Mecnûn ile Leylî-yi vefâdur (3028)

Çün vâdî-yi aşka girdiler pâk
Ol pâkliğ ile oldular hâk (3029)

Menzîlleri oldu bâğ-ı Rıdvân
Çâkerleri oldu hür u gilmân (3030)

Çün munda rızâ verüp kazâyâ
Sabr eylediler gam ü belâyâ (3031)

Getdükde cihân-ı bî-vefâdan
Kurtıldılar ol gam ü belâdan (3032)

Zeyd, uykudan uyandıktan sonra bu rüyayı herkese anlatır. Bunun üzerine halkın inancı daha da artar ve bu kabri ziyaret etmeği alışkanlık haline getirirler.

2- Kader

Kader, İslam dininde, imanın altı şartından biridir. İslam dininin yaratılış manifestosunda, ruhlar henüz ana rahmine intikal etmeden, dünyada yaşayacaklarını

ve görececeklerini içeren bir hayat çizgisi mevcuttur. İnsanın gücü ve iktidarı ne kadar olursa olsun, asla bu çizginin dışına çıkamaz; alın yazısı veya kaderinde ne varsa, onu yaşamakla sorumludur.

Sufilere göre bu dünya, "kâlû belâ"da¹¹ ruhların, Allah huzurunda(eleşt bezminde) verdikleri sözün tutlup tutulmadığının denendiği imtihan yeridir.

Eserde, baştan sona kadar, tasavvuftan kaynaklanan yoğun bir kadercilik anlayışı sezilmektedir. Ancak biraz dikkat edilince kadercilikten öte, bilinçli bir yönelişin olduğu; Leyla ve Mecnun etrafında gelişen dramatik aşkın içerisinde meydana gelen ayrılık, ızdırap ve meşakkatlerle dolu maceranın, tasavvuftaki "devir nazariyesi"nden başka bir şey olmadığı görülmektedir. Bu nazariyede insan, asıl vatan olan vahdetten geçici olarak koparılmış ve gurbet olan kesrete atılmıştır. İnsan bu noktadan itibaren, ayrıldığı yere tekrar dönebilmek için birtakım çilelerden, nefis terbiyelerinden geçmek zorundadır. Şair bu nazariyeyi en iyi şekilde aksettirebilecek yöntem olarak da bu aşk macerasını seçmiştir. Burada da Fuzulî'nin sanat gücü devreye girmiştir. Dolayısıyla eser, kuru bir öğreti kitabı olmaktan kurtulmuş ve bir şaheser ortaya çıkmıştır.

Eserin tahkiyesinde ilkokulla başlayan Leyla ile Mecnun'un maceralarında, sembolik olarak, Leyla vahdet; Mecnun ise kesrete düşmüş, vahdete kavuşma arzusundaki salıktır.

3- Sadaka ve Zekat

Sadaka, Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine verilen şeye denir. Sevap kazanmak ümidiyle, aynı veya nakdi olarak düşkün insanlara dağıtılan maldır.

Zekat, Arapça'da fazlalık, temizlik; her şeyin halis ve temiz olanı demektir. İslam'ın beş şartından biridir.¹² Allah'ın ihtiyaç sahiplerine nasip ettiği kısımdır. Doğal olarak fakirlere ve muhtaçlara verilir.

Sadaka ve zekat müessesesinin, toplumda ekonomik dengeyi sağlamada çok önemli işlevleri vardır. Bu şekilde, insanlar arasındaki maddi uçurum, asgariye

---

¹¹ Arapça, "evet, dediler" anlamındadır. Bu terim, Kur'an-ı Kerim'de A'raf Suresi'nin 172. ayetlerinde yer alan "Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin, ademoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (onlar da) Evet (Rabbimiz olduğuna) şahit olduk dediler." Mealinden doğmuştur. "bezm-i elest" veya bezm-i ezel" tabirleri de kullanılır. Sufilerce her insan, kabiliyetine göre, amel etmesi bakımından hal diliyle, her an, "sizi yetiştiren, bakan, geliştiren, büyüten Ben değil miyim?" sorusu tekrarlanmakta ve herkes, yine hal diliyle "evet" demektedir.(bkz. Ethem Cebecioğlu, age, s. 426.)

¹² Ethem Cebecioğlu, age, s. 779.

indirgenir ve ihtiyaç sahiplerinin onurları zedelenmeden ihtiyaçları giderilmeye çalışılır. Dolayısıyla edonomik dengesizlikten kaynaklanan anarşiyi de azaltır.

Eserde, her iki kavram, Mecnun'un dilenci kılığında, Leyla'nın kapısına gelmesi nedeniyle geçer. Leyla'dan ayrı kalan Mecnun, sonunda çareyi, dilenci kılığına girmekte bulur. Kapı kapı dolaşır dilenmeye başlar ve Leyla'nın kapısına varır. Eve vardığında kapıyı Leyla açar ve Mecnun'u, sesinden tanır ve sadaka olarak, yanağının zekatını verir;

Ol düsta zâhir eyleyüp râz
Yâ düst deyüp yetürdi âvâz (1684)

Leylî ki eşitdi ol sadâmı
Bildi eşîğindeki gedânı (1685)

Evden çıhup etdi arz-ı dîdâr
Kıldı sadaka zekât-ı ruhsâr(1686)

4- Hac

Hac, Malı ve mülkü yerinde olan her müslümanın, senenin belli zamanlarında, belli kurallara uyarak Mekke'de Ka'be'yi ziyaret etmesine denir. İslam'ın beş şartından biridir. Ayrıca Allah'a ulaşmak üzere yapılan, mana planındaki yolculuğa da hac denir. Derviş bu haccında, varlık diyarından yokluk diyarına hicret eder. Noksanlıklarını giderir, varlık ve riya elbisesinden soyunup yokluk ve takva elbisesi giyer; Atafat'ta arif olup nefis koçunu kurban eder, Safa tepeciğinde saflık, Merve'de mürüvvetlik elde eder; Ka'be'de Allah'ın haremine girer manevi neşe ve ferahlık bulur.¹³ İnanişâ göre, duaların en makbulü, Ka'be'de yapılanıdır.

Mecnun'un aşk derdine çare bulunamayınca, etraftaki insanlar, Mecnun'un babasına, onu Ka'be'ye götürmesini tavsiye ederler. Bunun üzerine ihtiyar adam da son çare olarak Ka'be'nin yolunu tutar. İhtimal, eğer Harem'i tavaf edebilirse şaşkınlığı gidebilir. Çünkü mübarek Hacerü'l-esved'e yüz sürecek olursa, kara taş bile olsa yumuşayıverir;

Bir gün dediler ana ki ey pîr
Alemde sana bu kaldı tedbir (1089)

---

¹³ Ethem Cebecioğlu, age, s. 305.

Kim Ka'beye iltesen esîrün
Ola ki Hak ola dest-gîrün (1090)

Tavf-ı Harem olsa ana hâsıl
Sergeşteliğ andan ola zâil (1091)

Ursa hacet-i mübâreke bâş
Yumşana eger ola kara daş (1092)

Bu tavsiye üzerine ihtiyar adam(Mecnun'un babası), hazırlıklarını tamamlayıp, oğlunu da yanına alarak, Ka'be'nin yolunu tutar. İbadetten önce, oğluna Ka'be'de olma adabını ve şartlarını öğretir;

Çün Ka'beye erdi ol nigū-hūy
Mecnūna dedi ki ey balâ-cūy (1095)

Dut Ka'beye rüy tâat eyle
Temkîn ü edeb riâyet eyle (1096)

Ta'zîm şerâitin edâ kıl
İhlâs-ı dürtüst edüp duâ kıl (1097)

Hikayenin devamında da Mecnun, bu manevi iklimden çok haz duyar ve Allah'a yönelerek niyazda bulunur. Sırrını, orada açarak içindeki aşk derdinin, Ka'be'nin temelleri gibi sağlam olmasını diler.

5- Kutsal Geceler

a- Kadir Gecesi

Kadir, kelime olarak değer, onur, itibar, rütbe, derece anlamlarını içerir. Terim olarak ise daha çok Kur'an-ı Kerim'in ilk indirilmeye başlandığı gece olan Kadir Gecesi (Leyle-i Kadr) için kullanılır. Kur'an'da, Kadr suresi 97. ayette, "Şüphesiz biz Onu kadir gecesi indirdik. Kadir gecesi nedir, bilir misiniz? Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. Onda melekler ve ruh, Rablerinin izni ile her türlü iş için inerler. O gece, tan yeri ağarıncaya kadar selamet vardır." şeklinde adı geçen bu kutsal gecenin, Ramazan ayının 27. gecesi olduğu hususunda rivayetler vardır. Bu gecede, bir yıllık işler yeryüzüne iner; mü'minler bu mübarek geceyi ibadetle geçirirler. Yapılan tevbelerin kabulü için bir fırsat gecesidir.

Şiirde vahy, Cebrail yanında kelimenin anlamı, kelime oyunları yapılarak kıymet, değer anlamlarında da kullanılır.

Metinde, Cebrail, vahy, kadir, kıymet, Kadir Gecesi olarak tenasüplü bir şekilde kullanılmıştır;

Cibril yetüp yetürdi fermân
K'ey serv-i riyâz-ı ʿilm ü ʿirfân (222)

Ey kadri bülend pâdişeh dur
Lutf et şeb-i Kadr kadrin artur (223)

b- Mi'rac Gecesi

Mi'rac, Arapça bir kelime olup, anlamı “merdiven”dir. İstilahta Hz. Peygamber’in göğe yükselmesine ad olmuştur. Peygamberimizin mucizelerindedir; Recep ayının 27. gecesi, Mekke’deki Mescid-i Haram’dan, Kudüs’teki Mescid-i Aksa’ya gelmiştir. Bu olaya “İsrâ” denilmiştir. Ayrıca Peygamberin Mescid-i Aksa’dan, Sidre-i Münteha’ya kadar olan yolculuğu da “mi’rac” adını alır. Kur’an-ı Kerim’de bu olay, “İsra Suresi”nde¹⁴ anlatılmaktadır. Rivayete göre Hz. Muhammed, amcasının kızı Ümmü Hanî’nin evinde bulunduğu esnada Cebrail, yanında Burak adlı bir Cennet bineği ile gelir. Peygamberimiz Burak’a binerek önce Mescid-i Aksa’ya gider. Burada diğer peygamberlere namaz kıldırıktan sonra mescidden ayrılır ve “mi’rac”(merdiven)le karşılaşır. Cebrail, Hz. Muhammed’i kanadına alarak veya bir rivayete göre Burak’a bindirerek göğe çıkar. Bu yolculuk sırasında melekler tarafından karşılanır, sonra her kat gökte ayrı ayrı peygamberlerle karşılaşır, sohbet eder. Yedinci kata kadar Cebrail’in nezaretinde yükselir. Ardından “Refref” adlı yeşil bir yaygı ile bir müddet daha yolculuğuna devam eder nihayet “Arş”a varır. Burada Cennet ve Cehennem’i görür. Beden gözüyle Allah’ı görür; vasıtasız vahiy olarak da adlandırılan bu görüşmede “Namaz” emrini alır. Ardından Bakara¹⁵ suresinin son ayetini alarak aynı merhalelerden geçerek geri döner.

Metinde, asıl hikayeye başlamadan mesnevinin Hz. Muhammed’e methiye kısmında mi’rac mucizesi anlatılmaktadır;

Hurşidüni arşa saye kılğıl
Mi’râcı bülend-pâye kılğıl (224)

---

¹⁴ İsra Suresi, Cüz 15, Sûre 17.

¹⁵ “Allah, kimseye gücünün ötesinde bir teklifte bulunmaz. Herkesin kazandığı yararına; yüklediği günahı zararındadır. Ey Rabbimiz eğer unutarak veya yanılarak yaptıksa bizi sorgulama! Ey Rabbimiz bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz bize gücümüzün yetmediğini yükletme, günahlarımızı affet, bizleri bağışla ve bize acı! Sensin Mevlamız! Bizi, Seni tanımayanlara karşı yardımınla zafere eriştir, kahrolsun kafirler!” **K.K. Bakara, 286.**

Ref' eyle hicâb-ı mâsivânı
Seyr eyle mekân-ı lâmekânı (225)

Müş tâk-ı cemâldür melekler
Muhtâc-ı visâldür felekler (226)

Eyvân-ı sipihrde sitâre
Min min göz açıptur intizâra (227)

Hoş ol ki binüp Burâka hoş-hâl
Buldun derecât-ı nüh-revâka (228)

6- Kabir Ziyareti

Ölünün arkasından yapılan duaların en makbulünün, mezarı başında olduğuna inanılır; bu aynı zamanda, ölüye gösterilen yüksek ihtiramın da belirtisidir. İslami gelenekte, birisi öldüğünde, arkasında kalanlardan, hayırla yad edilme ve dua beklerler. Müslümanlar da bu bilinçle haftanın veya ayların belirli günlerinde -Cuma günleri, kandillerde, bayramlarda- mezarlara gidip dualar ederler, fatihalar okurlar. Özellikle halk arasında ermiş kişiler olarak bilinen mezarlar ise herkesin ortak ziyaret yerleri olur. Buralara gelen insanlar, sadece ölü için dua etmekle kalmaz; aynı zamanda kendi dünyalık işleri için bile niyazlarda bulunurlar. Mecnun'un mezarı da, ermiş kişi olarak düşünülüşünden, ziyaretçi akınına uğrar ve zamanla bu yer, halkın sürekli gelip adaklar adadığı türbe halini alır;

Tavfında kılup murâd hâsıl
Ol kabre halâyık oldı mâil (3011)

Geçdükçe zamân mükerrerrem oldı
Hâcetgâh-ı ehl-i âlem oldı (3012)

7- Türbelere Adaklar Adama

Özellikle semavi dinlerde, yaşayan insanlar için mezarların kutsiyeti her zaman yüce olmuştur. Buraların manevi ikliminden olsa gerek, Allah'tan bir dilek veya bir istekte bulunurken, mabetler dışında, türbeler daima buluşma yeri olmuştur; hatta buralar, bir çeşit mabet haline getirilmiştir.

Mecnun'un babası, bir erkek evlat sahibi olmak için her çareye baş vurur. Bu uğurda, fakirlere sadakalar verir, onları yedirip doyurur, birden fazla güzelle izdivaçlar yapar; son çare olarak da türbelere gidip adaklar adar;

Çoh nezrler etdi her mezâra
Çoh kıldı niyâz kird-gâra (498)

Mecnun da sağlığında divane, pejmürde, derviş kılıklının birisidir. Halk, bu gibi kişilerin tekin olmadığını düşünür. Bunlar Hızır da olabilir, derviş de olabilir, ermiş de olabilir. Onun için bu tip insanlara, daha hayatta iken saygıda kusur edilmez; öldükten sonra da ulvileştirirler.

Mecnun'un ölümünden sonra can dostu, bir gece gördüğü rüyayı(bkz, Rüya, s. 25.) herkese anlatınca Mecnun'un, ermiş bir kişi olduğunu düşünüp, mezarını ziyaret etmeğe başlarlar ve burası halk için, bütün istek ve dileklerinin kabul olduğu dilek yeri haline gelir(3011-3012. beyitler).

8- İçki ve Kadına Düşkünlüğün Kötülüğü

İslam dinine göre içki, “bütün kötülüklerin anası” olarak, kesinlikle haram kılınmış ve büyük günahlardan kabul edilmiştir. Çünkü insan iradesini, bir süreliğine de olsa, zaafa uğrattığından, dinen, Allah'a olan kulluk vazifelerinde aksamalara sebep olur. Bu sebepten dolayı, içkili insanların, sarhoş hallerinde mabetlere ve diğer kutsal mekanlara yaklaşmalarında da sakınca görülmüş ve uzak durmaları istenmiştir. Genel kanaat şudur ki ruhunu, güzel kadın ve içki ile besleyen kişi, akıl ve iman sahibi olamaz. Bununla da kalmayıp, çevresine olan sorumluluklarını da ihmal eder. Mecnun'un annesi, oğluna öğüt ve nasihatte bulunurken şöyle seslenir:

Zevk-i dîl ü dîde kılma âdet
Salma mey ü şâhide irâdet (958)

Mahbûbu mey ile besleyen cân
Sanma olur ehl-i akl ü îmân (959)

Aklı mı olur müdâm mestün
İmânı olur mı mey-perestün (960)

İçki, kumar ve kadın illeti, hem dini hem de sosyal açıdan, toplum ahlakını zedeleyen ve aile gibi, iç dinamikleri zayıflatıp bozan toplumsal problemlerdir. Mecnun'un annesi, oğluna nasihatlerde bulunurken, içki yanında kadına düşkünlüğün de fena bir şey olduğunu, dolayısıyla kadından da uzak durmasını istemektedir. Buradaki kadından maksat, din açısından “zina“ olarak tarif edilen gayrimeşru münasebettir.

9- Hızır

Rivayete göre ab-ı hayat içip ölümsüzlüğe kavuşan, peygamber veya veli olduğu konusunda ihtilaf bulunan kutsal bir kişi. Hıristiyanlarca, Circis peygamberdir.¹⁶ İskender-i Zü'lkarneyn'in maiyetinde bulunmuş; hatta İskender'in Zulümat ülkesine yolculuğunda, kılavuzluk yapmıştır(bkz. s. 10.).

Hızır inancı, halk inanışında büyük bir yer edinmiş olup Kur'an'da da Kehf suresinde, Hz. Musa ile olan macerası anlatılır(Kehf/ 59-81). Ölmezlik sırrına kavuştuğu için hala yaşadığına ve darda kalanların imdadına yetiştiğine inanılır. Halk arasındaki inanışa göre Hızır, genellikle perişan kıyafetli derviş suretinde, halk arasında dolaşır. Dolayısıyla bu gibi şahısların incitilmemesine, gönüllerinin alınmasına özen gösterilir.¹⁷

Hızır'ın, İlyas peygambere verilmiş bir lakap olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁸ Kelime anlamı, “yeşillik, yeşerme, tazelik”tir. Bu anlamdan yola çıkarak, onun geçtiği yerlerin yeşerdiği, tazelendiği inancı doğmuştur.¹⁹

Mesnevîde Hızır'dan, bir bahar tasvirinde “gül-âb-ı hayât” münasebeti ile birlikte bahsedilmiştir. Şair, mübalağa yaparak, gerçekte ab-ı hayatın Hızır'a ait bir özellik olmasına karşın, hayat suyunu, Hızır'a verenin sevgili olduğunu vurguluyor. Bunu da sevgili, gül gibi kırmızı dudaklarıyla yapar;

Peyvend-i gül eyle ergevânı
Hızra yetür âb-ı zindegânı (2677)

yani erguvan (renkli dudağını) gül(gibi kırmızı) dudağımla birleştir ve Hızır'a hayat suyunu ulaştır.

Beyitte bütün kelimelerin, birbirleriyle tenasübü vardır; ergevan(veya erguvan), kırmızı renkli bir çiçektir. Rengi dolayısıyla şiirde, şarap ve dudakla birlikte anılır.²⁰ Gül, bilindiği üzere, kırmızı rengiyle dudak yerine de kullanılır. Peyvend kelimesi ise ulaşma, varma, bağ, ilgi anlamında olduğuna göre aşık, sevgilinin dudağı ile kendi dudağı arasında bir bağ kurmak istiyor ki bu bağ, hayat suyunun aktığı bir kanal hükmündedir. Zaten klasik şiirde sevgilinin bir yan bakışı, tebessümü; hele hele bir busesi, aşık için hayat suyudur.

¹⁶ Şemseddin Sami: Kâmûs-i Türkî.

¹⁷ İskender Pala, age, s.225; Ahmet Talat Onay, age, s. 245; Dursun Ali Tökel, age, 361.

¹⁸ Şemseddin Sami: Kâmûs-i Türkî, s. 583.

¹⁹ Ethem Cebecioğlu, age, s. 358.

²⁰ İskender Pala, age , s. 155.

Tasavvufi olarak da sevgilinin kırmızı dudağı, vahdettir. Salık, son nokta olarak, bu vahdete ulaştığında, tek amacı olan ölümsüzlüğe de kavuşmuş olur.

Başka bir beyitte de aşkta faniliğin; aynı zamanda ebedilik feyzi ve Hızır'ın bengisu pınarı olduğunu;

Fâni ol aşk içre kim benzer fenâsı âşıkun
Feyz-i câvid ile Hızrun çeşme-i hayvânına (2479)

şeklinde, aslında aşkta faniliğin ebedilik veya ölümsüzlük olduğunu vurgulamaktadır.

B- Ölüyle İlgili Adetler a- Ölüye Saygı

Klasik eserlerin sonunda şair, kendine dönerek, hatalarından ve eksikliklerinden dolayı okuyucudan özür diler. Fuzuli de bu düşünceden yola çıkarak, adını andığı kişilerin arkasından konuştuğu için hem adı geçenlerden hem de okuyucudan af dilemektedir. Çünkü İslami gelenekte, kişinin dünyadaki amelleri ne olursa olsun, ölüp gittikten sonra, arkasından hep hayırla yad edilir;

Şerh eylemek eyledün fesâne
Kıldun olarun sözün bahâne (3066)

Ölünün arkasından konuşmak, onu yattığı yerinde çok rahatsız eder, çürümüş kemiklerini sızlatır;

Gördi çürümüş süntükler âzâr
Töhmeterüne olup giriftâr (3067)

Emvât mezâlimine girdün
Asüdelere azâb verdün (3068)

Eğer illa da konuşulacaksa, sadece güzel huylarından bahsedilerek hayırla yad edilmelidir. Dolayısıyla bu eser de o yüce aşıkları, yani Leyla ile Mecnun'u hayırla yad etmek için kaleme alınmıştır;

Billah bu yaman mıdur ki hâlâ
Emvâta söz ile verdün ihyâ (3076)

Mecnûn ile Leylîni kılup yâd
Ervâhlarını eyledün şâd (3077)

b- Ölü Gömme Merasimleri

Müslümanlıkta ölü, gömülmeden önce yıkanıp temizlenir; Arapça “gasl” yani yıkama, temizlenme demektir. Mecnun da öldükten sonra gasl edilip ardından da defnedilir;

Gasl eyleyüben ten-i nizârın
Dildârının açdılar mezârın (3005)

Koydılar anı hem ol mezâra
Gam nâk yetişdi gam-güsâra (3006)

Ölüye gösterilen saygının bir devamı olarak, beden, toprağın bağrına yerleştirilip ruhunu, göklere yakınlaştırmadan önce bir takım işlemlerden geçirilir. defnetme olarak da tabir edilen bu işlemler, belirli kaide ve kurallara bağlı olarak yapılır. Leyla'nın da cansız bedeni, yıkanıp kefen adı verilen bezle sarıldıktan sonra ebedi istirahatgahına bırakılır;

Ta'zîm ile dutdılar azâsın
Kabrın düzüp urdılar binâsın (2922)

Ten oldı mukîm-i arsa-i hâk
Rûh oldı karîn-i evc-i eflâk (2923)

c- Matem (Ölünün Arkasından Yas Tutma)

Mecnun'un babası ölünce Mecnun, feryad ve figan ederek başını taştan taşa vurur; göz yaşları, sel olup akar. Babasının mezarına kapamıp adeta vücudunu, mezara mum yapar. Tırnaklarıyla göğsünü bölük bölük ederek mezara taş yapar. Temiz mezarı, bağrına basıp toprağını, gül yaprağı gibi kıpkırmızı yapar;

Bâran kimi daşa urdı başın
Mey kimi ayağa tökdi yaşın (2180)

Çün gördi atasının mezârın
Şem' eyledi ana cism-i zârın (2182)

Levh eyledi göğsini mezâra
Dırnâğ ile kıldı pâre pâre (2184)

Bağrına basup mezâr-ı pâkin
Gül yaprağı etdi levh-i hâkin (2185)

Leyla'nın ölümünü, can dostu Zeyd'den öğrenen Mecnun, öyle bir ah çeker ki sesinin dalgalanışını, neredeyse öbür dünyadaki sevgilisi duyacak gibi olur;

Mecnûn ki haberden oldu âgâh
Sûz-i ciğer ile çekdi bir âh (2935)

Kim gulgulesin hem ol zamanda
Cânâm eşitdi ol cihânda (2936)

Az kaldı ki nâlesiyle dildâr
Ol hâb-ı ecelden ola bîdâr (2937)

Acı ve ızdırabın şiddetinden Mecnun, önce coşkun bir sel gibi çağlar, ardından da akıl ve şuurunu kaybederek yere yığılır;

Bir lahza bülend olup huruşı
Düşdi yere getdi akl u hüşı (2938)

Kendine geldiğinde de göz yaşları sel olup solgun yüzünden aşağı süzülür;

Çün geldi özine çekdi nâle
Yağdurdı hazâm üzre jâle (2939)

Biraz gözünü açtığında ise can dostu Zeyd'i azarlar ve soluğu Leyla'nın mezarında alır;

Düşdi yola oldu Zeyde hemrâh
Bir hâl ile kim neüzübillah (2947)

Sonra da o gül yüzlünün mezarının üzerine kapanıp mezarı kucaklar ve arkasından da göğsünü mezar taşı gibi paramparça edip kendi başına toprak saçır;

Çün gördi mezâr-ı gülizârın
Düşdi vü kucakladı mezârın (2948)

Göğsini kılup lahid kimi çâk
Merkad kimi saçdı başına hâk (2949)

Mecnun bu mezarın başında o kadar ağlar ki sonunda gözlerinden kanlar boşalmaya başlar. Daha sonra bu kanlı gözyaşları, kabir taşını la'l gibi kırmızıya boyar;

Kabr üzre ahıtdı kanlu yaşın
La'l eyledi yaşı kabri daşın (2950)

Daha sonra Allah'a yönelerek canını alması için yalvarır ve maksadına ulaşır. Bu defa da Zeyd, Mecnûn'un ölümü üzerine feryad edip üstünü başını parçalar;

Çün gördi bu hâli Zeyd-i gam-nâk
Efgân kılup etdi yahasin çâk (2999)

Feryâd ile kıldı nevha bünyâd
Evc-i feleğe yetürdi feryâd (3000)

Leyla, İbni Selam'ın ölümü üzerine, iki yıl kocasının arkasından yas tutmak zorundadır. Çünkü Araplarda böyle bir adet vardır;

Derler bu idi Arapda adet
Kim er eğer ölse kalsa avret (2452)

Başka bir yas tutma şekli de ölen kişinin ardından mersiye(ağıt) söylenmesidir. İbni Selam, öldükten sonra, bir kadın, onun ardından mersiye(ağıt) söyleyerek yasını tutar. Bu mersiyesinde, İbni Selam'ın, Mecnun'un ahı yüzünden öldüğü ifade edilir;

Kim ibni Selâmı etdi gerdün
Amâc-ı hadeng-i âh-ı Mecnûn (2434)

d- Vasiyet

Bir kişi ölmeden önce ne dilerse, o yerine getirilmek zorundadır. Buna vasiyet denir. Leyla, ölmeden önce annesini yanına çağırıp Mecnun'a gitmesini ve ondan rıza istemesini; Leyla'nın onu çok sevdiğini ve onun yolunda can verdiğini; aşk yolunda verdiği sözü tuttuğunu söylemesini ister;

Düş ayağına rızâsın iste
Men mücrim için duâsın iste (2888)

Arz eyle ki ey vefâlu dildâr
Can verdi yolunda Leylî-yi zâr (2889)

Aşkunda yerine yetdi lâfi
Da'vâsınun olmadı hilâfı (2890)

C- Batıl İnançlar

1- Hasta Tedavisi

Eserde, hasta tedavi yöntemi olarak sihir, muska ve kutsal mekanlara gitme gibi yollar denenmektedir. Leyla'nın Mecnun'a verilmemesi üzerine akıl sağlığı iyice bozulan Mecnun'a, aşk girdabından kurtulması için, sihir yapılır;

Çoh sihr olunup yazıldı ta'vîz
Çoh meklere dutuldu ümmîs (1087)

Başka bir zaman, Leyla'nın yanına sokulmak isteyen Zeyd, kendini büyücü kılığına sokar ve Leyla'nın ilacının kendisinde olduğunu belirtir. (1939, 1940 ve 1941. beytler, 21.s) Leyla'nın yanına ulaşmayı başaran Zeyd, Mecnun'un mektubunu, muska şekline sokarak Leyla'ya ulaştırır.(1944, 1945. beytler, s. 21).

Son bir tedavi yöntemi olan kutsal mekanlara gitme ise Mecnun'un başından geçeri; ihtiyar baba, oğlunu iyileştirmek için Ka'be'nin yolunu tutar.(1091, 1092.beytler, "Hac", s. 29

2- Astroloji ve Astronomi

a- Burçlar

Eskilerin "ilm-i ılcüm" diye tarif ettikleri yıldız ilmi, günümüzde de hala halk arasında kabul gören bir gayb ilmidir. Güneşin, dünya etrafında döndüğüne inanan eski astronomi alimleri, bu dönüş esnasında güneşin geçtiği on iki eşit dilimden herbirine bir isim vermişlerdir. Bu isimler, o dilimdeki takım yıldızlarına dayanılarak verilmiştir. Modern astronomide de bu on iki takım yıldızı kabul edilmiştir.²¹ Bu ilim ilk defa Babil'in, Keldaniler'den önceki sahipleri Nebâtiler tarafından kullanılmıştır. Bu kavim yıldızlara tapmasından dolayı yıldızların seyr ve hareketlerini inceleyerek

²¹ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ, Ankara (tarihsiz), s. 90.

bu hareketlerden hükümler çıkarmışlardır. Nebatiler'e göre her yıldızın bir ismi vardır ve İbrani harflerinden birine delalet eder.²²

Astronomiyle ilgilenenler, her insanın, doğduğu ana denk gelen yıldızın etkisindedir; buna göre insan iyi-kötü, mert-cömert, şanslı-şanssız, esmer-sarışın olurlar.²³

Burçlar, ilkbaharla birlikte, Hamel(Koç) burcuyla başlar. Mevsimlere göre dağılımı ise şöyledir: Hamel(koç), Sevr(boğa) ve Cevza(ikizler) ilkbaharda; Seretan(yengeç), Esed(aslan) ve Sünbüle(başak) yaz; Mizan(terazi), Akrep ve Kavs(yay) sonbaharda; Cedy(oğlak), Delv(kova) ve Hüt(balık) kış mevsimine aittir.²⁴

Mah (Kamer, neyyir-i asgar, sa'd-ı mutavassıt): Birinci feleğe ve pazartesi günü ile Cuma gecesine hakimdir. Bu gezegene mensup olanlar ihmalcı, kararsız ve hayalperest olurlar.²⁵

Eserde burçlar, klasik edebiyattaki imajlarıyla birlikte verilmektedir. Önce bulutsuz bir gece tasviriyle birlikte Ay'ın doğuşu anlatılır;

Girdâba düşüp seffîne-i Mâh
Kıldı özine mecerreden râh (2254)

Ardından Utarid (Merkür) gezegeninden başlayarak, teşhis yoluyla gezegen ve yıldızlar anlatılmaktadır. "Debîr-i Felek" de denilen Utarid, diğer gezegenler içerisinde Güneş'e en yakın olanıdır. Burcu, Cevzâ'dır. Utarid'in hakim olduğu burçlarda doğanlar anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlar. Bu yıldızın, Pazar gecesine ile Çarşamba gündüzünde etkili olduğuna inanılır. Feleğin katibi kabul edilir. Güzel söz ve yazı ile sanatkarlığın sembolüdür; dolayısıyla katip ve yazarların piri olarak sayılır. Bu gezegen, aynı zamanda, hile ve yalancılığın sembolüdür. Dost yıldızı Kamer; düşmanları ise Şems ve Zühre'dir.²⁶

Metinde Utarid, beyaz kağıda dökülmüş siyah mürekkep gibidir;

Saçıldı Utâridün midâdı
Arturdu bu safhâya sevâdı (2255)

²² Agah Sırrı Levend, Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 197.

²³ İskender Pala, age, s. 90.

²⁴ İskender Pala, age, s. 90.

²⁵ Agah Sırrı Levend, s. 201.

²⁶ A. Atilla Şentürk, age, s. 178; İskender Pala, age, s. 504; Agah Sırrı Levend, s. 202-203.

Zühre(Nahid, Çoban yıldızı, Venüs): Üçüncü feleğin sahibidir. Nahid, Çobanyıldızı, Sa'd-ı Asgar(küçük kutluluk) olarak bilinir. Bu yıldızın etkisindeki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, kabiliyetli ve sanatkar olurlar. Duygusal karakterlidirler. Cuma günü ve Salı gecesi, onun tesirindedir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Bu yıldıza bakmak gönlü ferahlatır ve ruha neşe sağlar. Divan şiirinde şarkı, aşk, güzellik ve çalgı ile birlikte anılır.

Metinde Zühre, siyah saçlarıyla yüzünü gizleyen bir güzeli andırır ;

Zühre dağıdup siyâh gîsû
Gîsûsi içinde gizledi rû (2256)

Behram(Merih, Mirrih): Seyyâre kürelerinin beşincisi; Güneş ile Müşteri küresinin arasında olup, rengi ateş kırmızısıdır. Burcu da Hamel(Koç) burcudur.²⁷

Kelimenin değişik anlamları vardır; Güneş yılında her ayın 20. günü, bu günün işlerini düzenlemekle görevli melek, Sasaniler soyundan bir hükümdar; bu hükümdar 20 yıllık saltanatında Gür, yani yaban eşeği avına meraklı olduğundan adına “Behram-ı Gür” denilmiştir. Gur, aynı zamanda “çukur, mezar” anlamlarına da gelir. Rivayete göre Behram, çok sevdiği yaban eşeği avlarının birinde eşeği kovalarken bir çukura düşüp, ölmüştür.

İran mitolojisinde Behram ya da Merih, savaş tanrısıdır; dolayısıyla şairler, Behram'ın adını hem kahraman hem de savaş ilahı olarak anarlar.²⁸

Metinde Behram, ülkeler fetheden muzaffer bir kumandan edasında mızrağının ucunu depreince, akşam ülkesini fetheder ;

Deprendi ser-i sinân-ı Behrâm
Feth oldu ana vilâyet-i şâm (2258)

Bircis (Mars, Müşteri, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakit): Mars, Bircis, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakit olarak da bilinen Altıncı felekte bir gezegendir. Bu yıldızın etkisinde doğanlar terbiyeli, utangaç, yumuşak huylu, alçak gönüllü ve cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Sa'd-ı Ekber; büyük kutluluk olarak kabul edilmiştir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gündüzlerine hakimdir. Mavi rengin sahibidir. Merih(Mirrih) ve Ay (Kamer) dostları; Zühre ve

²⁷ Ahmet Atilla Şentürk, age, s. 176.

²⁸ İskender Pala, age, s. 76.

Utarid ise düşmanlarıdır. Özellikle methiyelerde adı geçen kişiler bu yıldızla benzetilirler.²⁹

Metinde Bircis, güneşin batması nedeniyle, karalar giyinip yas tutmuş gibidir;

Bircis girüp siyeh libâsa
Hurşîd gamında batdı yasa(2259)

Keyvân(Zühal, Satürn): Yedinci katta bulunan Satürn gezegenidir. Diğer adı "Keyvan"dır. Yıldız ilmine göre "Nahs-ı Ekber"(en büyük uğursuzluk)dir. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar ahmak, cahil, cimri, yalancı vs. olurlar. Mitolojiye göre gök ile yerin oğlu olarak bilinir. Zaman tanrısı olup, ekip biçmeyi korur. Rengi, siyaha bakan boz yeşildir. Onun hakim olduğu senede soğuklar şiddetini artırır. Hz. Adem, Zühal devrinde yaratılmıştır. Dolayısıyla Adem ve Zühal kelimeleri, "ebced" hesabında aynı rakamı(45) verirler. Yedinci felek, onun emrindedir. Çarşamba gecesi ile Cumartesi gündüzü, Zühal'in tesirindedir. Eski Coğrafya ilmine göre, yedinci iklime hakimdir; bu iklim kuşağında Hintliler gibi siyah tenli insanlar yaşar. Yedinci kata oturup, oradan aleme nezaret eder. Yüksekte oturduğu ve rengi siyah olduğu için şairler, onu sarayların damlarında pâsbânlık eden Hintlilere benzetmişlerdir. Feleğin hazinedarı olarak da bilinir. Zühre ve Utarid, dostları; Şems ve Kamer, düşmanlarıdır.³⁰

Metinde Keyvân (Zühal, Satürn), dünyayı ayna yapmış, sürekli aynaya bakan bir güzeli andırır;

Ayîne olup sipih-i gerdân
Bahdı ana aks saldı Keyvân (2260)

Eski İran takviminde, Ferverdin ayının dokuzu (21 Mart) Güneş, Hamel(Koç) burcundan geçer. Bu döneme "Nevruz" denir; gece ile gündüz birbirine eşittir. Bütün varlıkların, bugün yaratıldığı kabul edilir; dolayısıyla bütün canlıların bayramıdır. Herkes tarafından coşkuyla kutlanan bu bayramda hükümdar, sadece bu güne has olmak üzere halkın arasına karışır; fakirler doyurulup giydirilir, zindandaki mahkumlar serbest bırakılır; altınlar, gümüşler dağıtılır; çeşitli macunlar yapılarak padişaha takdim edilir, ardından da halka dağıtılır. Şairler, "Nevruziye" dedikleri en güzel şiirlerini bu günde sultana takdim ederler; buna karşılık sultan da onları altın ve değerli kumaşlardan oluşan hediyelere boğar

²⁹ Iskender Pala, age, s. 374.

³⁰ Ahmet Talat Onay, age, s. 471; Iskender Pala, age, s. 538.

Eserde Hamel(koç)'le birlikte ceylan yavrusu çimenliğe adımını atar. Bahar mevsiminin müjdecisidir;

Gökde Hamel oldu âşikâre
Ahû-bere çıhdı sebzezâra (2262)

Feleğin Gav(boğa)'ı, tıpkı amber saçan âhû gibi dünyaya taze amber saçar;

Gâv-ı felek oldu gâv-ı anber
Doldurdu cihâna anber-i ter (2263)

Cevza(ikizler): Astrolojide İkizler burcudur. Güneş, Mayıs ayının 21. günü bu burca girer. Minyatürlerde, belinde okluk bulunan ve elinde yay tutan bir adamın, koyuna binmiş hali olarak tasvir edildiğinden “Zülcesedeyn”, “Dü-peyker” veya “İkizler” adı verilmiştir. Bu burcun mizacı havai olup, kuru ve karanlıktır. Renk olarak sarı ve beyaza; iyi insan olarak alim, hakim, şair ve yazara; kötü insan olarak sahtekar hırsızlara; civanmert olanlara; hayvanlardan da ehli hayvan olanlara delalet eder.

Metinde, bir güzelin belindeki işlemeli kemer gibi dünyayı kuşatır;

Cevzâ kemeri murassa' oldu
Gerdun bedeni mülemma' oldu (2264)

Harçenk(yengeç), seher vakti esen yeli uzaklaştırdıktan sonra, ortalığı iyice karartır;

Harçenk kılup seher yelin def'
Hâsiyyeti verdi zulmete nef' (2265)

Esed (Arslan) Eski astronomiye göre Güneş, Arslan burcunda bulunur ve bu burç döneminde yeryüzüne hakim olur. Bu sebepten dolayı arslan ile güneş, çoğu kere birlikte anılır.

Metinde Esed (Arslan), güneş karşısında yeni sönmüş bir muma benzetilir;

Oldı Esed âftâbdan dûr
Pürdûd misâl-i şem'-i bînûr(2266)

Sünbüle (başak): Ülker yıldızının şeklinden dolayı başak adını almıştır. Ağustos ayında başlar. Divan şiirinde, bu burçta doğan kişilerin özellikleriyle birlikte anılır.

Eserde Sünbüle(başak), saçına kıvrım verip misk üzerine saf amber saçar;

Gīsūsına verdi Sünbüle tâb
Müşğ üstine tökdi anber-i nâb (2267)

Mizan (Terazi burcu), 24 Eylül-23 Ekim arasında doğan kişiler üzerinde etkili olan burçtur. Mizan, Sünbüle (başak) burcu yanında dört yıldızdan meydana gelen bir yıldız kümesidir.

Kelime anlamı 'terazi' olan Mizan'ın ıstılahta bir diğer anlamı da 'Mahşer' günü kurulacak olan ve her insanın iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı terazidir.

Eserde Mizan(terazi), inci sarrafının hassas terazisine benzer;

Mîzânı edüp felek terâzû
Sarrâf-ı zemîne çekdi lû'lû (2268)

Akrep burcu, gece devini, düğüm düğüm kemendiyle sımsıkı bağlar ;

Akrep birahup kemend-i pürham
Dîv-i şebe kıldı kayd-ı muhkem (2269)

Kavs : kelime anlamı yay, keman, yay burcu. Divan şiirinde kaş ve hilal, yaya benzetilir. Bu kelimedden meydana gelen "Kavs-i kuzah", gökkuşağı anlamındadır. Yine Peygamberimizin "Mi'rac" olayı ile de tenasüplü olarak "Kavseyn" kelimesi kullanılır.

Metinde Kavs, karanlığı delmek için ok atan felek yayıdır;

Kavsini kurup sipihr-i lâib
Atıldı hadeng-i necm-i sâkib (2270)

Büzgale(oğlak) burcu, tüylerini dökerek gökyüzü sayfasını, simsiyah eder;

Büzgâle-i âsmân töküp mû
Gök safhasın eyledi siyeh-rû (2271)

Delv(kova), zamanın belası tarafından delindiğinde, gökyüzüne damlalar saçar;
Delvi delüp âfet-i zamâne
Mîn katra saçıldı âsmâna (2272)

Hüt (balık) burcu: Güneş, 19 Şubat'ta bu burca girer. Şiirde, eski inanışa göre dünyanın altında balık olduğu ve Hz. Yunus'un balık karnında kalması gibi inanış ve kıssalarıyla birlikte anılır.

Eserde, Hz. Yunus'u karnında saklayıp kötülüklerden koruyan yunus balığı gibi, gündüz de Yunusunu karnında hapseder ve şafak şimşegi, gökyüzünü yandırır;

Hüt eyledi habs-i yünis-i rüz
Berk-i şafak oldu âsmân-süz (2273)

Bu saydıklarımız dışında adı geçen yıldızlar Ahbiye, Cebhe, Hek'a, Hen'a, Şarteyn, Butin, Simak, İklil, Neayim, Sarfe, Deberan ve Süreyya. Bunların da oluşturulan imajlar içerisinde, hikayeleri anlatılmaktadır.

3- Cinler

Leyla'nın, zorla evlendirildiği İbni Selam'dan uzak durması için uydurduğu bir yalan dolayısıyla bahsi geçer. Kur'an'da da bahsi geçen ve insanoğlundan ayrı bir boyutta yaşadıklarına inanılan insanüstü, olağan dışı varlıklardır. Halk hikaye ve masallarında, özellikle "Binbir Gece Masalları"nda, sıkça karşımıza çıkar ve genellikle kahramanlara yardımcı olurlar.

Hz. Süleyman taşı, "kibrit-i ahmer"den olan İsm-i a'zam yazılı yüzüğü ile kainata ve içindeki bütün yaratıklara, rüzgara hükmetmiştir. bu varlıklar içerisinde cinler de vardır. Varlıklara hükmettiği bu yüzüğünü, sadece tuvalete giderken çıkarır; bazen veziri Asaf'a bazen de karısına vermiş.

Hikayeye göre Leyla, evlenmeden kısa bir süre önce yanına bir peri gelerek Leyla ile münasebet kurar. Bundan dolayı da eğer Leyla bir insanoğluyla evlenecek olursa hem kendisi hem de ademoğlu yok olacaktır;

Bir şahıs mana görindi nâgâh
Oldum peri olduğundan âgâh (1803)

Cinniler içinde ol perî-zâd
Ülfet menüm ile kıldı bünyâd (1804)

Her lahza durur mana berâber
Der kim beni âdem etme hemser (1805)

Yosa kılurem deminde fânî
Bir darb ile hem seni hem anı (1806)s

Fuzuli, inanç sisteminin sosyal yaşantının bir parçası olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla Leyla ile Mecnun mesnevisi, beşeri bir aşktan yola çıkarak İlahi bir aşka yelken açmış tevhid anlayışının mükemmel bir ürünüdür. Eserde, hem seçilen konu hem de bu konunun işleniş biçimi birbirinden ayrı gibi görünen ; aslında birbirinin bütünleyicisi olan konuların mükemmel bir sentezidir. Bu yapısal bütünlük içerisinde eser yapay, sığ ve kuru bir didaktizmden uzak gerçek bir şaheserdir. Şair, beşeri bir mevzuyla tasavvufi mecrada İlahi bir hedefe ulaştırmıştır.